

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТАФІЗИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

На основі аналізу доповідей Римського клубу розглянуті найважливіші аспекти глобальних проблем людства. Виявлено взаємозв'язок між цими проблемами, загрозою всепланетарної кризи і моделюванням глобально-регіонального розвитку антропосфери. Пропонується діалектичне обґрунтування можливості глобальної кризи, розглянуті метафізичні передумови якісної та кількісної трансформації світу. Акцентовується увага на неминучості онтологічної суперечності (конфлікту) між індустріальним і традиційним укладом життя суспільства. Суспільно-географічні особливості розвитку світової системи розглядаються на основі сакрально-наукового взаємозв'язку всіх рівнів просторової ієрархії антропосфери. В якості пріоритетних критеріїв оцінки різних проявів і перспектив розвитку глобальної кризи пропонується використовувати якісні показники традиційно-культурного розвитку суспільства.

Ключові слова: глобальні проблеми людства, світова система, глобалізація, трансформація світу, глобальна криза, традиція, метафізика, сакрально-географічний простір.

Павел Шуканов. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И МЕТАФИЗИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ГЛОБАЛЬНОГО КРИЗИСА. На основе анализа докладов Римского клуба рассмотрены важнейшие аспекты глобальных проблем человечества. Выявлена взаимосвязь между этими проблемами, угрозой всепланетарного кризиса и моделированием глобально-регионального развития антропосферы. Предлагается диалектическое обоснование возможности глобального кризиса, рассмотрены метафизические предпосылки качественной и количественной трансформации мира. Акцентируется внимание на неизбежности онтологического противоречия (конфликта) между индустриальным и традиционным укладом жизни общества. Общественно-географические особенности развития мировой системы рассматриваются на основе сакрально-научной взаимосвязи всех уровней пространственной иерархии антропосферы. В качестве приоритетных критериев оценки различных проявлений и перспектив развития глобального кризиса предлагается использовать качественные показатели традиционно-культурного развития общества.

Ключевые слова: глобальные проблемы человечества, мировая система, глобализация, трансформация мира, глобальный кризис, традиция, метафизика, сакрально-географическое пространство.

Pavlo Shukanov. SOCIAL AND GEOGRAPHIC PECULIARITIES AND METAPHYSIC APPROACHES OF GLOBAL CRISES. On the basis of analyzing reports of the Roman club the most important aspects of global human problems are studied. Interconnection between these problems, threat of planetary crises and modeling of global and regional development of anthroposphere is identified. Dialectic grounding of global crises possibility is suggested, metaphysic reasons for qualitative and quantitative transformation of the world are researched. Special attention is paid to inevitability of ontologic controversy (conflict) between industrial and traditional style of life of a society. Social and geographic peculiarities of developing world system are studied on the basis of sacral and scientific interrelation of all levels of space hierarchy of anthroposphere. The prior criteria of evaluating different manifestations and prospects of global crises development are considered to be qualitative indicators of traditional and cultural development of the society.

Keywords: global problems of mankind, world system, globalization, transformation of the world, global crises, tradition, metaphysics, sacral and geographic space.

Актуальність теми та постановка проблеми. У другій половині ХХ століття в науковій літературі і в засобах масової інформації багатьох країн світу все більше стали з'являтися публікації про загальнолюдські проблеми розвитку. Відповідні наукові дослідження та дискусії сприяли тому, що були виділені та класифіковані глобальні проблеми людства, фундаментальний аналіз яких свідчить про рух світу по шляху до універсально-системної глобальної кризи. При вивченні даної проблеми особливе значення має географія та суспільно-географічні методи дослідження антропосфери в контексті взаємозв'язку «людина - суспільство - природа».

Аналіз публікацій. Узагальнення різних думок і дискусій з глобальної проблематики свідчить про те, що основним ініціатором розгляду планетарних проблем людства є Римський клуб – міжнародна неурядова організація, яка офіційно заснована у квітні 1968 року. За задумом першого президента цієї організації А. Печчеї, діяльність Римського клубу повинна була привернути увагу світової, в тому числі наукової громадськості до довготривалих проблем цивілізації, які стають все гострішими. Тому в спеціальних доповідях, підготовлених під егідою Римського клубу, глобальні проблеми спочатку аналізуються в контексті функціонування тотально-планетарної системи «природа - людина - суспільство - техніка», тобто з урахуванням взаємозв'язку соціальних і природних підсистем [2, с. 4 – 5]. Під впливом таких доповідей як «Світова динаміка» (Д. Форрестер, 1971), «Межі зростання» (Д. Медоуз, 1972), «Людство біля поворотного пункту» (М. Месарович і Е. Пестель, 1974) та інших публікацій була розроблена концепція та прийнята стратегія сталого розвитку світу. Соціально-географічні аспекти даної концепції проаналізовані в монографії Л.М. Немець (2003). При цьому особлива увага акцентовується на проблемі глобалізації, як головної особливості сучасної соціально-екологічної кризи [4, с. 75]. Ми згодні, що глобалізація все більше впливає на розвиток світового співтовариства на всіх ієрархічних рівнях – від всепланетарного до локального. Цілком обґрунтованою є думка Я.Б. Олійника і А.В. Степаненка про те, що глобалізація – це якісно самостійна, складна система явищ і відносин, яка є цілісною в своїй системності, але внутрішньо протирічна. При цьому особливо акцентовується увага на такому аспекті глобалізації як «негативні екологічні та інші наслідки господарювання»

людини на планеті, що досягли у другій половині ХХ століття масштабів, які небезпечні не тільки тим, що вичерпуються невідновні природні ресурси, а й мутаціями всієї біосфери Землі, включаючи людину, наслідки яких важко спрогнозувати» [5, с. 101]. При вивченні проблеми глобальної кризи з точки зору суспільної географії ми визначаємо, що глобалізація – це процес уніфікації світу на основі єдиних і універсальних принципів добровільно-примусової трансформації антропосфери, з метою створення та функціонування раціонально обґрунтованої одноманітної всепланетарної системи [10].

У контексті розвитку глобалістики, як вчення про глобальні, всепланетарні проблеми людства, російські географи С.Б. Лавров і Ю.Н. Гладкий виділяють глобальну географію (геоглобалістику), яка вивчає всю геосферу як системне просторове поєднання цивілізацій, етносів, культур, релігій і т.д. в межах планети Земля [3, с. 9]. З точки зору геоглобалістики проблеми розвитку світу розглядаються в процесі трансформації міжнародних відносин як умови і зовнішньої причини породження глобалізації, яка, в свою чергу, є найважливішим чинником формування уніфікованої всепланетарної спільності і глобальної кризи.

Виділення невирішених аспектів проблеми. Глобальна спільність людей, яка формується, – це умова подальшого розвитку та існування людства. У відомих нам публікаціях не розглядається методологічний зв'язок між глобальними проблемами, глобалізацією та глобальною кризою сучасного світу. Крім того, мало аналізуються регіональні особливості розвитку кризи та уніфікації антропосфери.

Тому **метою даної статті** є визначення методологічного зв'язку та обґрунтування можливості глобальної кризи з точки зору суспільної географії. Для досягнення цієї мети необхідно: по-перше, розкрити сутність і універсальну причину глобальних проблем людства; по-друге, виявити взаємозв'язок між цими проблемами та глобальною кризою в контексті системної взаємодії «природа - людина - суспільство» з подальшим переходом до системи «людина - суспільство - природа».

Виклад основного матеріалу. Зазвичай прийнято вважати, що першою доповіддю, підготовленою і опублікованою з ініціативи Римського клубу є аналітична робота «Межі зростання» (Meadows D. a. al. The Limits to growth. – NY 1972.). Однак дана доповідь – це компактний і популярний виклад основ динамічної моделі «світової системи» Д. Форрестера. Його учень Д. Медоуз очолював спеціальну групу вчених, які в своїй доповіді сформуливали систему першого покоління комп'ютерних моделей, призначену для дослідження довгострокових тенденцій світового розвитку [2, с. 9 – 10]. Принципові основи моделювання розвитку світової (глобальної) системи (за Д. Форрестером) припускає розгляд меж зростання з урахуванням таких факторів розвитку як виснаження природних ресурсів, криза забруднення навколишнього середовища, проблема перенаселення планети, зменшення відносного рівня харчування населення і т.п. [8, с. 155 – 193].

Дослідницька група Д. Форрестера виходила з того, що економічні моделі Заходу припускають розвиток індустріального суспільства в умовах необмеженої «нескінченної площини». У реальності світова система зіткнулася з просторовою обмеженістю земної кулі. Оскільки можливості географічного простору обмежені і в основному вичерпані, для запобігання глобальної катастрофи передбачалося лише два виходи із становища: по-перше, космічну експансію з подальшим економічним освоєнням інших небесних тіл, по-друге, створення семантичного (семіотичного) простору, відповідних штучних «знакових» ринків, з подальшим їх освоєнням і ослабленням навантаження на природне навколишнє середовище проживання людини. Рівень технічного і технологічного розвитку індустріальної фази розвитку недостатній для включення космічного простору в світову економічну систему. Тому для вирішення виниклої проблеми був обраний другий шлях, тобто «експансія в семантичний простір» [8, с. 345].

Саме ця версія трансформації світу отримала математичне обґрунтування і була використана групою вчених на чолі з Д. Форрестером як нова парадигма розвитку, що орієнтована на подолання дисгармонії між людиною, суспільством і середовищем існування. В результаті діяльності Римського клубу у якості об'єкта наукових досліджень всьому світу був представлений такий феномен соціальної практики як «глобальні проблеми людства». При цьому основна увага зосереджена не на тому, щоб спробувати пристосувати світову цивілізацію до можливих соціо-природних змін, а на прагненні підготувати людство до неминучих кризових змін, які можна змоделювати, а потім їх же ініціювати і контролювати. Моделювання подібного роду вперше було здійснено групою Д. Медоуза, яка розглядала весь світ як єдине ціле, тобто як глобальну цілісну систему, «яку можна не тільки моделювати, але і програвати альтернативні варіанти її поведінки» [2, с. 9 – 10].

Ключовим елементом в дослідженнях Римського клубу став «феномен людини», який спотворює хід природних процесів задоволення своїх потреб. В результаті стимулюється необмежений споживчий попит, наростання якого порушує традиційні, нормальні біологічні умови існування людства. Таким чином проблема глобальної кризи безпосередньо пов'язана з питанням про співвідношення внутрішньої і зовнішньої визначеності об'єкту як прояву взаємозв'язку якісного та кількісного впливу антропосфери на довкілля. Індустріальна фаза розвитку характеризується кількісними, матеріально-економічними пріоритетами і в цьому її головна відмінність від традиційного укладу життя людини. На практиці це виявляється в створенні «економічної людини» і в надмірній економізації життєдіяльності суспільства.

Спочатку представники Римського клубу в якості альтернативи «екологічного колапсу» висунули концепцію «глобальної рівноваги», яка по суті зводилася до ідеї «світогляду антизростання». При цьому кількісно-економічне зростання передбачалося замінити розвитком переважно якісного характеру. Тому було сформульовано тезу про необхідність відмови від недиференційовано - кількісного зростання і переходу до диференційовано - якісного розвитку світу. Для обґрунтування цієї тези була висунута концепція «органічного зростання», яка враховує різноманітний розвиток різних частин світу з метою збалансованої трансформації

світової економіки і створення в майбутньому єдиної глобальної економічної системи. Таким чином в процесі формування загальнопланетарної світової системи (феномен глобалізації) передбачалося виділення як мінімум декількох регіональних підсистем, що фактично відповідає сучасним процесам регіоналізації світу. Доповідь Я. Тінбергена «Перегляд міжнародного порядку» (1976) свідчить про завершення глобально-регіонального моделювання з подальшим переходом від кількісно-формалізованої домінанти до об'єктивно-якісних і загальних пріоритетів при аналізі світового розвитку.

У кінцевому підсумку діяльність Римського клубу сприяла перегляду і значній корекції поширених в індустріальну епоху уявлень про шляхи розвитку людства. Це призвело до появи нових концепцій, у тому числі і «теорії золотого мільярду», а також до прийняття та затвердження на офіційному рівні стратегії «сталого розвитку», яка повинна забезпечити інтегрований підхід у системному взаємозв'язку економічного та екологічного аспектів розвитку світової цивілізації. Концептуальний аналіз основних положень доповідей Римського клубу, а також подальших глобальних і регіональних трансформацій антропосфери свідчить про необхідність конкретизації методологічного обґрунтування моделювання світового розвитку.

Різні кризові прояви і прагнення людства до їх подолання свідчить про суперечливу сутність самого суспільства. Це протиріччя виявляється в єдності і боротьбі таких протилежностей як, наприклад, добро і зло, дух і матерія, прагнення до досконалості і деградація, а на вищому рівні як протистояння життя і смерті. Своєрідним епіцентром такого протистояння на індивідуальному рівні є людина, а на глобальному – вся антропосфера. Тому ми визначаємо життя людини як розвиток особистості на основі взаємозв'язку з навколишнім світом з метою вдосконалення і подолання смерті. При цьому виявляється не тільки діалектичність, але і метафізичність людської сутності. За своєю споконвічною природою прагнення людини до досконалості припускає досягнення щастя як такого собі ідеального стану гармонії духу-душі-тіла в навколишньому їхньому просторі. Тому людині властиво ідеалізувати і абсолютизувати різні об'єкти світобудови духовного характеру та їх матеріального втілення. З точки зору філософії абсолют (від лат. *absolutus* – безумовний, необмежений, довершений) для науки – це істинне знання, а в житті людини – стан ідеальної досконалості та щастя [7, с. 9 – 10]. В епоху традиційного укладу життя для більшості людей абсолют асоціюється з релігією, різними віруваннями і ототожнюється з Богом як надприродною Першоосновою світобудови. При цьому традиція в істинному значенні цього слова не є синонімом звичаю чи звички, а включає в себе тільки знання і елементи Божественного, тобто надлюдського порядку.

Для розкриття сутності глобальних проблем людства і різних, але взаємопов'язаних проявів глобальної кризи необхідно використовувати основні положення філософської школи традиціоналізму. Засновник цієї школи французький мислитель Р. Генон (1886 – 1951) особливо акцентував увагу на співвідношенні якісних (внутрішніх) і кількісних (зовнішніх) характеристик буття: «Все, що так чи інакше пов'язано з традицією, має «внутрішнє», а не «зовнішнє» першоджерело» [1, с. 47]. Абсолютизація кількісних (зовнішніх) джерел життєдіяльності людини і суспільства фактично свідчить про зміну пріоритетів на користь антитрадиційного шляху розвитку. В результаті поступового ослаблення або розриву зв'язку з традиційною релігією і культурою посилюється морально-етична деградація людини і як наслідок зростає споживчо-егоїстичне ставлення до навколишнього середовища свого проживання.

У процесі такої деградації традиційна фаза розвитку змінюється переходом до індустріального етапу, на якому стає очевидним тупиковий шлях антитрадиційного укладу життя суспільства. При цьому до рівня абсолюту підносяться кількісні, тобто зовнішньо-формальні ознаки та критерії розвитку (фізична величина, обсяг, кількість, ступінь споживання і т.д.). Таким чином «відвернений емпіризм, що не визнає сутності речей, тим самим стверджує, що все суще є тільки явище без будь-чого, що є в ньому; а це є явна метафізика, бо ніяка емпірія, ніякий дослід не може уповноважити нас на подібні твердження. Мало того – це помилкова, фантастична метафізика» [6, с. 11 – 12]. За законом переходу кількісних змін у якісні, після досягнення певної величини настає така якісна трансформація системи (природа - людина - суспільство), що стає очевидною загроза наближення катастрофи в умовах формування нової системи (людина - суспільство - природа). Коли така проблема охоплює увесь світ і все людство, вона відповідає рівню глобальної загрози, а для її вирішення потрібна мобілізація ресурсів всепланетарного масштабу.

В результаті людство підводиться до необхідності глобальної кризи, онтологічна сутність якої більш повно розкривається через застосування якісних, універсально-методологічних підходів сакральної (традиційної) науки [9]. У сфері міждисциплінарного вивчення глобальних проблем, як системного застосування наук про людину - суспільство - природу особливе значення відводиться суспільній географії. Тому надалі ми пропонуємо розглядати дані питання з урахуванням загальних закономірностей і конкретних особливостей сакрально-географічної трансформації антропосфери і в цілому геосфери. Для цього нами розроблена ієрархія рівнів сакрально-наукового і географічного дослідження простору. Відповідно до цієї ієрархії в цілому ми виділяємо три системних рівня прояву кризи: 1) глобально-космічний просторовий рівень; 2) регіонально-просторовий міжнародний рівень; 3) локально-просторовий державний рівень. Надалі аналіз глобальної кризи дозволить виявити як загальнопланетарні її закономірності, так і регіонально-локальні особливості, їх прояви та прогнозовані перспективи розвитку антропосфери (рис. 1).

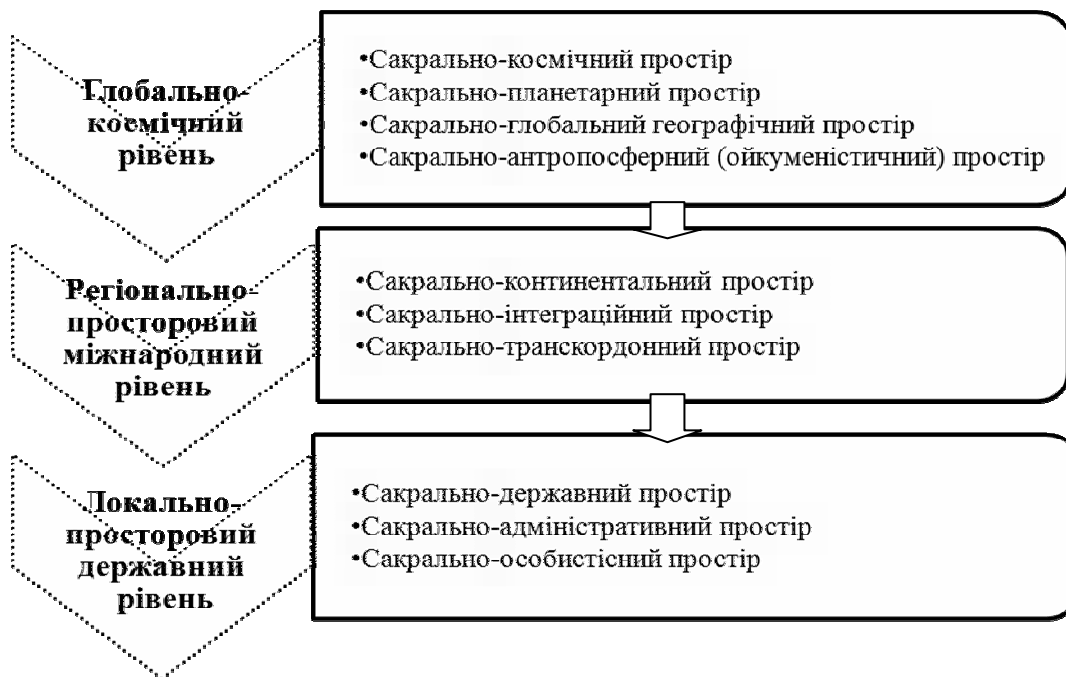

Рис. 1. Ієрархічні рівні сакрально-географічного простору.

На даному етапі дослідження ми можемо констатувати сакрально-географічний взаємозв'язок між метафізичною причиною глобальної кризи (відмова від традиційно-культурного, морально-етичного укладу життя) і подальшими її проявами:

- стрімке зростання природно-кліматичних потрясінь (землетруси, повені, засухи, виверження вулканів і т.д.);

- посилення соціально-економічної кризи на глобальному та регіональному рівнях (зростаюча інфляція і знецінення національних валют, безробіття, зубожіння більшості населення і т.д.);

- зростаюча загроза великих регіональних військово-політичних і релігійно-цивілізаційних конфліктів з перспективою їх переходу на глобально-космічний рівень (Близький і Середній Схід, Тропічна Африка і т.д.).

Висновки. Методологічним обґрунтуванням неминучості глобальної кризи в найближчі роки є онтологічний взаємозв'язок між духовно-моральним і фізичним проявом конфліктних суперечностей в системі «людина – суспільство - природа». Діалектичним обґрунтуванням конфліктної ситуації, що склалася, є зрушення у пріоритеті більшості населення світу (на чолі з провідними країнами Заходу) до кількісних критеріїв розвитку і на шкоду нормальним якісним стандартам життєдіяльності суспільства. При цьому ігнорується метафізичний фактор всепланетарної єдності і системного взаємозв'язку різних рівнів ієрархічного розвитку суспільства, і причини глобальних проблем людства полягають у відмові від традиційно-культурного укладу життя з подальшим переходом до індустріальної фази розвитку багатьох країн світу. Суспільно-географічні особливості глобальної кризи мають метафізичні передумови, проявляються і виявляються в контексті системної трансформації «людина - суспільство - природа» на всіх рівнях сакрально-просторової ієрархії світобудови.

Список використаних джерел:

1. Генон Р. Очерки о традиции и метафизике / Пер. с фр. В.Ю. Быстрова. – Спб.: Азбука, 2000. – 320 с.
2. Дрейер О.К. Глобальная проблематика и Римский клуб: [лекция] / О.К. Дрейер, Б.В. Лось, В.А. Лось. – М.: Издательство УРАО, 1997. – 36 с.
3. Лавров С.Б. Глобальная география: учебн. / С.Б. Лавров, Ю.Н. Гладкий. – М.: Дрофа, 2000 – 352 с.
4. Немець Л.М. Стійкий розвиток: соціально-географічні аспекти (на прикладі України): [монографія] / Л.М. Немець. – Х.: Факт, 2003. – 383 с. – (рос. мовою).
5. Олійник Я.Б. Теоретичні основи розміщення продуктивних сил і регіональної економіки / Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К.: ВГЛ Обрії, 2011. – 182 с.
6. Трубецкой С.Н. Метафизика в Древней Греции / С.Н. Трубецкой; примеч. И.И. Маханькова. – М.: Мысль, 2010. – 589 с.
7. Философский словарь / [И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Линецкий, А.В. Шуба] – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с.
8. Форрестер Д. Мировая динамика / Джей Форрестер; [пер. с англ. А. Ворожук, С. Пегов]; под. ред. Д. Гвишиани, Н. Моисеева. – М.: ООО Издательство АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 379 с.
9. Шуканов П. Сакрально-наукові основи освітнього процесу / П. Шуканов, А. Шуканова // Імідж сучасного педагога. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. – №3 (122). – С. 3 – 6.

10. Шуканов П.В. Географические особенности глобализации и регионализации мира // *Регіон – 2012: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжн. наук.-практ. конф., 25-26 жовтня 2012 р.; гол. ред. колегії В.С. Бакіров.* – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 59 – 62.